

Мирошніченко І. М.,

Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, м. Київ

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРАЦЬОВИТОСТІ ТА НЕРОБОТСТВА В ПОЛЬСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ (на прикладі фразеологізмів із компонентами-назвами продуктів харчування)

У статті проаналізовано польські фразеологізми із компонентами-назвами продуктів харчування на позначення праці та неробства. Розкрито їхню внутрішню форму. З'ясовано, які продукти харчування залучено в польській фразеології на позначення праці та неробства.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, внутрішня форма фразеологізму, опозиція “праця / неробство”.

В статті проаналізовані польські фразеологізми з компонентами-назвами продуктів харчування, що означають працю та бездіяльність. Розкрито їхню внутрішню форму. Установлено, які продукти харчування використовуються в польській фразеології для позначення праці та бездіяльності.

Ключевые слова: фразеологическая единица, внутренняя форма фразеологизма, оппозиция “труд / безделье”.

In the article Polish phraseological units with components-names of food stuffs denoting work and idleness have been analyzed. Their inner form has been determined. It has been discovered, what food stuffs are used in Polish phraseology for description work and idleness.

Keywords: phraseological unit, inner form of phraseological unit, opposition “work / idleness”.

Все наше життя – це боротьба між працею та неробством, бажанням та небажанням працювати. Семантична природа поняття “неробство” передбачає протиставлення. Про це свідчить словникова дефініція лексеми, яка будується на протиставленні: *nieróbstwo* “niechęć do pracy” [19, *nieróbstwo*]. У польській мові на позначення небажання людини працювати функціонує ціла низка лексем: *nieróbstwo* книжн., *bumelanstwo* книжн., *gnusność* книжн., *próżniactwo* книжн., *próżnowanie* книжн., *markieranctwo* заст., *lenistwo*, *bumelka* розм., *leserka* розм., *leserstwo* розм., *lazikostwo* розм., *nygusosstwo* розм. Натомість на окреслення праці в польській мові фіксуємо лише дві лексеми: *praca*, *robota*. Мета цієї розвідки – дослідити, чи зберігається таке співвідношення у польській фразеології (на прикладі фразеологізмів із компонентами-назвами продуктів харчування).

Фразеологізми з назвами продуктів харчування на позначення праці та неробства – це переважно застарілі фразеологізми (*darmo chleb (kaszę) jeść*, *nie darmo chleb (kaszę) jeść*, *chodź (iść, pójść) po [proszonym (pytany)] chlebie*, *być na potłuczonym chlebie*, *tracić chleb*, *dziadowski chleb*, *proszony chleb*, *żebryczy chleb*, *zjadacz chleba*, *piwo z siewczki warzyć*, *tlusty poleć smarować*, *rura do barszczu*, *mieć mleko pod brodą (wąsem)*, *sól do Bochni wozić*, *mieć ręce (rączki) z masła*), які активно не вживаються в сучасній польській мові, що засвідчує Національний корпус польської мови.

Назви продуктів харчування у складі фразеологічних одиниць на позначення праці та неробства мають різну фразеотворчу активність. Найвищу фразеотворчу активність проявляє назва харчового продукту, що має для польської спільноти особливе значення – хліб (23 ФО). Адже хліб – це не лише найпопулярніший продукт слов'янського харчування, це ще й найбільш сакральний вид їжі, що символізує достаток, багатство та матеріальний добробут.

Лексема *хліб* у польській мові має декілька значень: 1) “pieczywo z mąki i wody na drożdżach lub na zakwasie, wyrobione w bochenki; bochenek takiego pieczywa”, 2) книжн. перен. “byt, utrzymanie, zarobek, praca” [19, *chleb*].

Образ хліба як харчового продукту, лежить в основі застарілого польського фразеологізму на позначення простої, елементарної роботи *to jakby (jak) zjeść chleb z masłem* [7, с. 234]. У новітній період в результаті усичення першої частини фразеологізму *to jakby (jak) zjeść chleb z masłem* виникла ФО *chleb z masłem* [12, с. 111], а в подальшому його лексичний варіант *bulka z masłem* [12, с. 91], що активно функціонує у сучасній польській мові. Однак зазначимо, що за частотністю вживання фразеологізм *chleb z masłem* значно поступається ФО *bulka z masłem*, що засвідчує Національний корпус польської мови. Ми припускаємо, що фразеологізм *to jakby (jak) zjeść chleb z masłem* послужив основою також і для іншої ФО з аналогічним значенням – *kasza (kaszka) z mlekiem (mleczkiem)* “проста, елементарна робота” [12, с. 294]. Очевидно, в результаті лексичної заміни другої частини ФО *to jakby (jak) zjeść chleb z masłem* виник фразеологізм *to jakby (jak) zjeść kaszkę z mleczkiem*, який в подальшому під впливом ФО *chleb z masłem* та його варіанта *bulka z masłem* зазнав усичення першої частини та заміни знахідного відмінка однини лексеми *kaszka* на називний.

Звернімося ще до ряду ФО, де лексема *хліб* вжита в її прямому значенні “продукт харчування”: *zjadacz chleba* “дармоїд” [18, I, с. 858], *darmo chleb jeść* “абсолютно нічого не робити, байдикувати” [12, с. 112], *nie darmo chleb jeść* “працювати, не байдикувати” [12, с. 112], *proszony chleb* “жебрання” [12, 111], *chodź (iść, pójść) po [proszonym (pytany)] chlebie* “жебрати” [7, с. 38; 16, II, с. 524], *być na potłuczonym chlebie* “жебрати” [16, III, с. 243], *żyć na darmym chlebie* “бути на чьомусь утриманні” [16, V, с. 384], *być u kogoś na taskawym chlebie* “бути на чьомусь утриманні” [12, с. 111], *darmo jeść czyjś chleb (darmo jeść chleb u kogoś)* “бути на чьомусь утриманні” [7, с. 36], *być na cudzym [chlebie]* “бути на чьомусь утриманні” [12, с. 136; 16, III, с. 523]. Варто зазначити, що в новітній період значення ФО *zjadacz chleba* децю звузилося. У сучасних фразеологічних та тлумачних словниках польської мови фіксуємо значення ФО *zjadacz chleba* “пересічна особистість, яка нічим не виділяється серед інших; людина, яка не має високих ідеалів; особа, що має приземлені інтереси” [12, с. 112; 19, *zjadacz*]. Разом з ФО *darmo chleb jeść* та її антонімом *nie darmo chleb jeść* в сучасній польській мові функціонують їх лексичні варіанти: *darmo kaszkę jeść* “абсолютно нічого не робити, байдикувати” [12, с. 294], *nie darmo kaszkę jeść* “працювати, не байдикувати” [12, с. 294].

У цілій низці ФО польської мови лексема *chleb* вжита в її книжному, переносному значенні “засоби до існування; заробіток, праця”: *tracić chleb* “втратити роботу, заробіток” [12, с. 112], *iść (pójść) za chlebem* “шукати роботу” [7, с. 145], *chleba kogoś pozbawiać* “позбавляти кого-небудь заробітку, роботи, беручись за ту саму роботу” [10, с. 34], *odebrać (odjąć, ująć) komuś chleb* “позбавляти кого-небудь заробітку, роботи, беручись за ту саму роботу” [12, с. 112; 10, с. 35], *ciężko pracować na kawalek chleba* “важко, виснажливо працювати” [7, с. 36], *mieć w rękach kawalek chleba* “бути хорошим спеціалістом” [14, с. 92], *ciężki chleb* “важка, виснажлива робота” [16, III, с. 522], *lekki chleb* 1) “проституція” [7, с. 36], 2) “проста, елементарна робота” [12, с. 112], *psi chleb* “важка, виснажлива робота” [16, III, с. 523], *żebryczy chleb* “жебрання” [16, III, с. 523], *dziadowski chleb* “жебрання” [16, III, с. 523].

Традиційним польським напоєм з повним правом можна вважати пиво. Традиція пивоваріння на польських землях сягає найдавніших часів. Згадки про пиво, як традиційний напій поляків, фіксуємо в “Літописах, тобто хроніках славного польського королівства” відомого дослідника праісторії Польщі Яна Длугоша. Описуючи тогочасні польські землі, на яких осів пращур поляків Лех, дослідник зазначає, що вина в Польщі не знали, а пиво виготовляли з жита, пшениці або полби [6, с. 27]. Непридатність половини для виготовлення пива стало підставою для мотивації в польській мові ФО *piwo z siewki warzyć* “марно витратити час, байдикувати” [15, с. 684].

Пиво в сучасній польській фразеологічній картині світу виступає символічним позначенням роботи. Так, наприклад, у розмовній мові для характеристики простої, елементарної роботи поляки вживають ФО *małe piwo* [12, с. 533]. Цікаво зауважити, що в чеській фразеології вислів *malé pivo* служить для номінації людей невисокого зросту. Слушно зауважує Л.І. Даниленко, що такі асоціації могли виникнути лише у середовищі, де ця реалія стала невід’ємним атрибутом щоденного побуту [1, с. 34].

З біблійним сюжетом пов’язана в польській мові ФО *czekać na manne (manny) z nieba* “абсолютно нічого не робити, лінуватися” [WSFJP, с. 378]. Манна, згідно з другою книгою Мойсея: Вихід (16:14–15, 31), – це їжа, яку Бог послав євреям у пустелі, коли вони йшли в землю обітовану. Автори “Етимологічного словника української мови” припускають, що реальною основою біблійної легенди могло стати збирання і споживання далеко розсіюваних вітром по пустелі шматків засохлої леканори (манни) [2, с. 385].

З давнім звичаєм споживати молодятами в перший місяць подружнього життя розведений мед, щоб зміцнити сили, пов’язана в польській мові ФО *miodowy miesiąc* “початок подружнього життя” [8, с. 765]. На початку ХХІ ст. ФО *miodowy miesiąc* розширила свою семантику та почала вживатися у значенні “початковий період якої-небудь діяльності, процесу”: “*Najpierw dochodziło do zniesienia starego reżimu, następował miodowy miesiąc rządów umiarkowanych, potem rozpad dawnej opozycji, rządy ekstremistów, okres terroru, a wreszcie przejście władzy przez dyktatorów, których zmęczone społeczeństwo witało z wdzięcznością*” [13].

Людину, яка ухиляється від роботи, в польській діалектній фразеології порівнюють з собакою, що не хоче їсти несмачну їжу. Несмачною стравою в польській кулінарії, безумовно, можна вважати *galas (galus, galust)* – юшку з розварених фруктів заправлену мукою, що й покладено в основу польської ФО *taki do roboty jak pies do galasu* “нероба, дармоїд” [20, с. 155].

Багатьом слов’янським мовам відома ФО *mieć mleko pod nosem (brodą, wąsem)* “погано розбиратися у чомусь, не орієнтуватися в певній сфері через відсутність досвіду” [12, с. 403]. Семантика цього звороту має прозору мотивацію й пов’язана із символікою молока як передусім дитячого продукту. Відмінність між західнослов’янськими та східнослов’янськими варіантами ФО полягає у виборі лексичних компонентів: в українській та російській мовах це *губи* (укр. [ще] [материне] молоко на губах не обсохло у кого, кому “хтось дуже молодий, неповнолітній, недосвідчений” [3, с. 403], рос. молоко на губах не обсохло “про людину, яка не має достатнього досвіду для здійснення серйозної справи” [4, с. 294]), у польській та чеській – *борода* (пол. *mieć mleko pod brodą*, чес. *ještě [tu] mléko mateřino na bradě/má (teče tu) ještě mléko na (po) bradě* “про молоду, неповнолітню, недосвідчену дюдину” [21, с. 46]).

Негативні асоціації викликає у польській спільноти традиційна для польського столу страва вареники (пол. *pierogi*). Так, про лінивих людей у польській фразеології кажуть: *leniwi jak pierogi* [13].

Прикладом розвитку фразеологічної семантики може слугувати вираз *thusty polec smarować* “марно витратити час, байдикувати” [11, с. 300]. Починаючи з ХХ ст. у словниках польської мови ФО *thusty polec smarować* втратила своє первісне значення й набула нового – “давати щось заможній людині, яка в цьому не має потреби” [17, с. 546].

Традиційна страва борщ у складі застарілої просторічної ФО *rura do barszczu* “нездара” [5, с. 14] виконує, на нашу думку, факультативну функцію. Мотивуючу роль у формуванні загального значення фраземи виконує лексема *rura*, оскільки, крім основного значення “труба”, означає “безпорадну, недолугу, мляву, незграбну людину” [18, VII, с. 1400].

Опосередковано пов’язана з неробством у польській мові ФО *śpijać [samą] śmietankę* “незаслужено, не маючи на це прав, користуватися результатами чужої праці, чужими досягненнями” [WSFJP, с. 785]. В українській фразеології поряд з ФО *збирати вершки [на молоці]* “брати собі все найкраще, першим користуватися чиймись здобутками” [3, с. 257] функціонує його лексичний варіант *збирати сметанку* [3, с. 257].

Негативне ставлення польської спільноти до музикантів, які обрали місцем своєї праці ресторан, відображають жартівливі, а подекуди зневажливі ФО *grać do kotleta* “працювати музикантом у ресторані” [19, *kotlet*], *gra (granie) do kotleta* “робота музиканта в ресторані” [9].

Аналіз польських ФО з компонентами-назвами продуктів харчування показав, що у них використовуються традиційні для даного ареалу страви та напої, що були невід’ємними атрибутами щоденного побуту поляків: *chleb, masło, bułka, mleko, śmietana, polec, sól, galas, barszcz, kotlet, kasza, pierogi, piwo*. Більшість фразеологізмів з назвами продуктів харчування співвідносяться з неробством, що пов’язано з тенденцією мови фіксувати відхилення від норми в негативний бік.

Література:

1. Даниленко Л. І. Національно-культурна семантика чеської фразеології / Людмила Іванівна Даниленко. – К., 2000. – 176 с.
2. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / О. С. Мельничук та ін. – К. : Наукова думка, 1989. – Т. III : Кора – М. – 552 с.
3. Словник фразеологізмів української мови / [В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
4. Федосов И. В. Фразеологический словарь русского языка / И. В. Федосов, А. Н. Лапицкий. – М. : ЮНВЕС, 2003. – 608 с.
5. Adalberg S. Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich / S. Adalberg. – Warszawa, 1889–1894. – 806 s.
6. Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście [Електронний ресурс]. – Kraków : Czas, 1867. – 536 s. – Режим доступу : http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=43577&s=1.
7. Kłosińska A. Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami / A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz. – Warszawa : PWN, 2005. – 840 s.
8. Kopaliński W. Słownik mitów i tradycji kultury / W. Kopaliński. – Warszawa : Rytm, 2003. – 1510 s.
9. Korpus języka polskiego [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korpus.pl/>
10. Krasnowolski A. Słowniczek frazeologiczny. Poradnik dla piszących / A. Krasnowolski. – Warszawa : Książki dla wszystkich, 1907. – 458 s.
11. Linde S. B. Słownik języka polskiego: w 6 tomach / S. B. Linde. – Lwów : Drukarnia Zakładu Ossolińskich, 1858. – Т. IV : P. – 735 s.
12. Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: wyrażenia, zwroty, frazy / P. Müldner-Nieckowski. – Warszawa : Świat Książki, 2004. – 1088 s.
13. Narodowy korpus języka polskiego [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nkjp.uni.lodz.pl/>.
14. Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny / [H. Zgółkowa i in.]. – Poznań : Kurpisz, 2002. – Т. XXXVI. – 470 s.
15. Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego: w 2 t. / S. Skorupka. – Warszawa : Wiedza powszechna, 1974. – Т. I : A – P. – 788 s.
16. Słownik gwary polskiej / [pod red. M. Karasia, J. Reichana, S. Urbańczyka]. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź : PAN, 1979–2004.
Т. II. – 1983–1986. – 382 s.
Т. III. – 1989–1991. – 655 s.
Т. V. – 1994–1998. – 687 s.
17. Słownik języka polskiego / J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedzwiedzki. – Warszawa, 1908. – Т. IV : P – Prożyszcze. – 1036 s.
18. Słownik języka polskiego : w 11 t. / pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa : PAN, 1958–1969.
Т. I: A – Ć. – 1958. – 1206 s.
Т. VII: Pri – R. – 1965. – 1499 s.
19. Uniwersalny słownik języka polskiego [Електронний ресурс].
20. Wysoczański W. Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych (na materiale wybranych języków) / Włodzimierz Wysoczański. – Wrocław : Uniwersytet Wrocławski, 2006. – 402 s.
21. Zaorálek J. Lidová rčení / J. Zaorálek. – Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. – 779 s.